

Iulia Mărgărit

CÂTEVA OBSERVAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU VOCABULARUL ROMÂNILOR TIMOCENI (BULGARIA)

0. Culegerea, prelucrarea și publicarea materialelor înregistrate în ultima perioadă¹ de la românii din Bulgaria, precum și valorificarea acestora în contribuții teoretice², au adus informații multiple, de ordin general sau de detaliu, privitoare la graiul³ din zonă. Așa, de pildă, din problematica primei categorii menționăm stadiul de evoluție a idiomului, în condițiile epocii actuale de bilingvism generalizat (cu excepția vârstnicilor) la generația medie și tânără, tinzându-se către un singur instrument de comunicare: limba oficială de stat. Până la atingerea acestui deziderat, codul lingvistic al minoritarilor români (cel care ne interesează, în intervenția de față) *se întrepătrunde* cu cel al limbii de stat, situație care se răsfrânge asupra limbii receptoare, mai ales în domeniul vocabularului (cf. Sala 1997, 31–35). Pentru graiurile românești reprezentând un astfel de caz, volumul recent apărut, *Românii timoceni din Bulgaria. Glosar dialectal* de V. Nestorescu (v. nota 1.)

¹ V. Nestorescu, *Românii timoceni din Bulgaria*, Grai, folclor, etnografie. București, Editura Fundației Culturale Române, 1996; Monica Budiș, *Comunitatea românească de pe Valea Timocului bulgăresc*, București, Editura Militară, 2001; Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*. București, Editura Academiei Române, 2006; Emil Țârcomnicu (coord.), *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român, Românii din Bulgaria*. Volumul I, *Timoc*, de Emil Țârcomnicu, Ionuț Semuc, Lucian David, Adelina Dogaru, Cristina Mihală, București, Editura Etnologică, 2010; volumul II, *Valea Dunării*, de Emil Țârcomnicu, Lucian David, Ionuț Semuc, Cristina Mihală, Armand Guță, București, Editura Etnologică, 2011; V. Nestorescu, *Românii timoceni. Glosar dialectal*, București, Editura Academiei Române, 2011.

² Dintr-o bibliografie mai amplă enumerăm câteva titluri: Iulia Mărgărit, *Un pronom de politesse dans les parlers roumains de Bulgarie*, „Revue roumaine des études sud-est européennes”, 2006, n°. 1–4, p. 496–502, *În legătură cu originea particulei alde (pe baza graiurilor românești din Bulgaria)*, în „Limba română”, LV, 2006, nr. 1–2, p. 103–112; Victorela Neagoe, *Despre conjuncțiile subordonatoare în graiurile dacoromâne din nordul Bulgariei* în „Fonetica și Dialectologie”, XXII–XXIII, 2003–2004, p. 207–215, *Trăsături originale într-un subsistem tradițional: prepoziția în graiurile românești vorbite în nordul Bulgariei*, în *Direcții în cercetarea lingvistică actuală. În memoria Magdalenei Vulpe*, Ploiești, Editura Universității „Petrol și Gaze”, 2005, p. 139–150; Virgil Nestorescu, *Toponime românești din sudul Dunării*, în „Limba Română”, XXVII, 1978, nr. 3, p. 179–185, *La formation des mots dans les parlers roumains de Bulgarie (Vidin)*, în „Analele Universității București”, Limbi și literaturi străine, XXVIII, 1979, nr. 2, p. 63–73, *Un grai românesc din Bulgaria. Scurte observații și texte*, în „Fonetica și dialectologie”, XIV, 1995, p. 141–148.

³ Dată fiind absența școlii, a presei, a radioului, a televiziunii în limba etnicilor români, idiomul vorbit de către aceștia a rămas la nivel de grai.

LR, LXI, nr. 2, p. 235–250, București, 2012

după cum arată și titlul, devine o sursă demnă de interes pentru evaluarea problemei. Lucrare complementară, în raport cu *Românii timoceni* (1996), de același autor, prin corpusul de termeni selectați, glosarul reprezintă „imaginea științifică” cea mai recentă a lexicului cules de la etnicii români din Timoc. Pe baza acestuia, în cele ce urmează, ne propunem să urmărim câteva aspecte din compartimentul respectiv, puse în evidență de „ansamblul” de termeni.

1. Cum este și firesc, termenii prezenți în volum alcătuiesc „straturi” diferite temporal (diacronie 1.) și spațial (sincronie 2.). De aceea, prezentarea lor este condiționată de apartenența la unul dintre staturile 1. ori 2., fiecare dintre acestea, la rândul lor, presupunând mai multe subdiviziuni.

1.1. *Elemente lexicale învechite.* În această categorie am grupat, deopotrivă, cuvinte moștenite ori împrumutate, specifice epocii de început a culturii române, precum și semantisme specifice aceleiași perioade. De asemenea, tot aici am inclus și elemente create pe teren românesc (derivate), dar având caracter învechit sau caracter învechit și regional.

1.1.1. *Dintre elementele moștenite*, specifice secolului al XVI-lea, iar în prezent și Munteniei, menționăm: *bere* s.f. „băutură alcoolică” < lat. *bibere*: *Vine Duminica Mare, din toate satili, rudili vin aici la mâncare, la bere, la petrecere; brâncă* s.f. „labă la om” < lat. *branca*, cu un semantism de tranziție între cel etimologic „labă la animale” și „mână”; *fie* s.f. < lat. *filia* + pronume pers.: *A strigat la fie-sa*, caracteristic ariei sudice, față de restul teritoriului, *fiică*, și, de aceea, enumerat printre lexemele emblematice acesteia, în repartitia dialectală a dacoromânei (v. Todoran 1956, 38–50); *încura* vb. < lat. **incurrare* [mai ales despre cai] „a alerga, a se întrece”: *A venit Sân-Toader când să încură caii. Căii să-ncură la poiană-n marginea satului și noi ieșim, ne împletim cu coade lungi să vedem caii cu coade lungi, să ne crească coade lungi ... ca coadele la cai*; p. ext. [d. oameni] „a alerga, a fugi”, semantism evident în infinitivul substantival corespunzător, *încurare*, din expr. *am luat-o la încurare* „am luat-o la fugă” (v. DGS s.v. *încura*); *mumână* < lat. *mammanis*; *tătâne* < lat. *tatanis*: *Mâna împeșitori acasă pe tătâni, pe mumâni, pe mătuși, le mâna-n peșit* (Glosar s.v. *împeșitori*)⁴.

1.1.2. *Semantismele etimologice* se întâlnesc fie în cazul elementelor primare de origine latină, fie al celor secundare, din punctul de vedere al bazelor: *dor* s.n. „durere fizică” < lat. *dolus*: *Am avut dor de șele, de câteva zile doru a dat îndărăt* (v. Gl. Munt., DGS s.v.), *dulcețuri* s.f. pl. de la *dulceață* < *dulce* (< *dulcem*) + suf. *-eață* „prăjituri, dulciuri”: *O veselie bună se face cu beătură, cu mâncare, cu friptură, cu dulcețuri* (Glosar s.v. *vesălie*); *îndupleca* vb. „a (se) îndoii, a (se) apleca” < lat. *induplicare*: *Plopule, cât ești de nalt [...] / Înduplecă-te de vârful în jos / Să mă sui în vârful tău, / Să mă uit în satul meu; soție* s.m. „tovarăș, asociat” < *soț*

⁴ Practicăm astfel de trimiteri atunci când cuvintele semnalate figurează exclusiv în citate, fără să fi fost incluse în corpusul de termeni sau nu beneficiază de citat ilustrativ corespunzător.

(< lat. *socius*) + suf. *-ie*: *Ș-aș pleca în aiducie / N-am pe nima de soție* (v. Gl. Munt., DGS) ori de origine slavă *ciudi* vb. (refl.) „a se mira” < *чудити* сж. *Are apă rece. E o fântână care noi ne ciudim de ea*; *poftă* s.f. „dorință, chef, dispoziție” < *pofti* < sl. *похотяти*. *Care au maidan [= curte] mare își pune și vie, și meri, și peri, și nuci, și care cum îi e pofta* (Glosar s.v. *maidan*); *sărac* s.m. „orfan” < sl. *сиракъ*.

1.1.3. *Derivatele* reprezintă formații ieșite din uz la nivelul limbii standard, înlocuite de alți termeni (= glosele pentru 1.1.3.1.).

1.1.3.1. *Derivate cu caracter învechit*: *mersură* s.f. „mers”, *născătură* s.f. „naștere”, *zgârcitură* s.f. „zgârcenie” (v. MDA); *pâinar* s.m. „brutar”, cu aceeași mențiune (v. DLR s.v.), în circulație, probabil, și cu aportul împrumutului corespunzător din bulgară (*h*)*lebar*, cu structură identică; *vinos* adj. „de culoarea vinului”;

1.1.3.2. *Derivate cu caracter învechit și regional*: *chicos* adj. „cu plete mari, bogate” < *chică*, cu o unică atestare în limba veche, Dosoftei, cu baza încă uzuală în Basarabia (Cosniceanu, *Nume*, 50); *jucătură* s.f. „joacă, petrecere”, în formularea din glosar, în locul căreia propunem glosa „joc, dans popular (rapid, energic)”, susținută și de similitudinea citatelor din textele culese de pe ambele maluri ale Dunării: *Pornea bandele [= lăutarii] să cânte și cu copiii [= băieții, flăcăii] jucam până dimineață, jucătură de prăpăzenie* (Glosar s.v.). [La nuntă, după încheierea petrecerii] *rămăsese stolnicii și ... trage-i, nene, plecase [ceilalți] că era despre ziuă, trage-i, nene, și o jucătură: dup! dup!* (v. DGS s.v.) (determinările marcate grafic subliniază același semantism); *lăietură* s.f. „spălat” în glosarea din volum, dar necesitând adaosul obligatoriu „... pe cap, lăut”, atestat pentru sudul Olteniei (v. DLR s.v.); *râpos* adj. n. „plin de râp [= rapăn], răpănos” (Olt. și sud-vestul Trans. – v. DLR s.v.), ilustrat prin proverbul: *Porcul al râpos mănâncă para bună*, ceea ce probează vechimea acestuia; *ruginose* adj. n. pl. [despre ouăle vopsite] „de culoarea ruginii” (regional – cf. DLR s.v.); *sărătură* „saramură”, înregistrat pentru Transilvania (v. MDA s.v. 3.). Din această categorie, câteva derivate constituie refaceri ale celor existente, în partea sufixală ca, de exemplu: *arzătură* s.f. „febră”, alături de *arsură*, cu același semantism (v. DA s.v. *arzătură* 1.); altele reprezintă atestări suplimentare în cazul derivatelor cu atestare unică, cum este *ruptătură* „urmă lăsată de căruță, șleau”, perpetuat în DLR și MDA, cu mențiunea „rar” și semnificația „ruptură”, după Pascu, *Sufixe*, 62; puține derivate constituie creații atipice, aparent învechite, dar neatestate: *fiertătură* „ciorbă”, *spărtătură* „spărtură”, cu semantismul corespunzător pentru *fiertură* (v. DA s.v. 2.), respectiv, *spărtură*. Particularitatea acestora constă în asocierea formantului *-ătură*, relativ comun pentru tema indicativului și a participiului, la conj. I: *jucătură* (cf. *-ătură, -ură*), cu cea a participiului de la conj. a III-a: *arzătură, fiertătură, ruptătură, spărtătură*.

1.1.3.3. Lexeme având caracter regional „continuu”, situație evidentă în cazul derivatelor care continuă dacoromâna sudică pe celălalt mal al Dunării, ca „prelungiri” ale graiurilor din Oltenia sau din Muntenia: *bolnăvie* s.f. „boală, îmbolnăvire”: *Am*

polucit **bolnăvie**, *sunt operit la inimă* (v. Gl. Olt., DGS s.v.); *guicăie* vb. ind. prez. 3 sg. [d. porc] „guiță” (v. DGS s.v. *guița*; cf. și numele personajului *Guica* din *Moromeții* de M. Preda, supranumit astfel, în scopuri peiorative); *nărozat*, *a ~ vb.* ind. pf. c. 3 sg. „a înnebunit” (cf. Bărbuț, *Dicț. olt.*, s.v. *nărozi*); *tutunesc* vb. ind. prez. 1 sg. „fumez”: *Acușa nu mai tutunesc* (v. Gl. Munt. s.v., DGS s.v. *tutuni*); *țâricană* s.f., *o ~ loc. adv.* „puțin, un pic” (cf. *Gl. Olt țârigană*); *unturoasă* adj. f. [d. mâncare] „cu multă untură”; p. ext. „grasă”: *Punem zăitîn [= ulei] peste ea, deasupra, ca să fie mai unturoasă* (v. Gl. Munt., DGS s.v. *unturos*); precum și a semantismelor în continuarea „liniei” din stânga Dunării: *mișei* s.m. pl. „știuleți piperniciți”: *Drugi, pe românește mișei zăcem la porumbu care n-are drugi mari* (v. Gl. Olt s.v.); *marmure* s.f. „faiantă, porțelan”: *Cumpărai de la Dii strănchini și păruță de marmure* (v. Gl. Munt., DGS, v. *marmură*); *neam* s.n. „fel, sortiment, soi”: *Pruni avem, peri avem, toate neamurile* (v. DGS s.v.); *udeală* s.f. „umezeală, umiditate”: *Să nu se usuce boabele care le aruncăm jos [la semănat], să s-apuce la udeală* (v. Gl. Munt., DGS s.v.), ori a modificărilor fonetice: *cârbit* „chibrit” (v. DGS s.v. *chibrite*); *irean* „hrean” (v. DGS s.v. *hirean*); *strănchini* s.f. pl. „farfurii (de porțelan)” (v. DLR – Oltenia, s.v. *strachină* 1.). Dacă, majoritar, săgeata indicatoare a prelungirilor urmează direcția, de la nordul către sudul Dunării, există și situația inversă, când împrumuturi de origine bulgară s-au infiltrat în stânga fluviului: *derec* „par” < cf. *дерек* (v. DGS s.v. *tărăș*); *dumă* „gând” < bg. *дума*. *Mi-am pus în dumă* (cf. Bărbuț, *Dicț. olt.* s.v.); *gosti* s.m. pl. „musafiri” < bg. *гости* (v. Gl. Olt. s.v. *gost*); *pită* s.f. 1. „capitul la floarea soarelui” (AFLR / pct. 835); 2. „fagure” (cf. Gl. Munt. s.v. *pită* 1.); *starochie* s.m. „naș de cununie” < bg. dial. *старочя* (cf. Gl. Olt. *stanrochie*, Mărgărit CES, 157).

1.2. Elementele lexicale noi (inovații) cuprind câteva serii de lexeme inedite, împrumuturi ori creații exclusive ale românilor timoceni, reflectând o anumită dinamică a graiurilor:

1.2.1. Împrumuturi.

1.2.1.1. Împrumuturi propriu-zise. Preparate necondiționat din bulgară, împrumuturile s-au impus prin cadrul social-istoric de conviețuire a românilor cu populația majoritară. Din acest motiv, ele provin din aproape toate domeniile vieții materiale, dar și spirituale, de la obiecte (de îmbrăcăminte), produse, mărfuri, până la denumiri oficiale, terminologie administrativă etc.: *bracuri* s.n. pl. „căsătorii” < *брак*, *căscheturi* s.n. pl. „șepci” < *каскет*, *derjavă* „stat, țară” < *държава*, *mastilă* s.f. „cerneală” < *мастило*, *nosie* s.f. „port popular”, *noșniță* s.f. „cămașă de noapte” < *нощница*, *obștină* „primărie” < *община*, relații sociale imediate: *comșiu* „vecin” < *комшия*, *comșică* „vecină” < *комшийка*, *gotvacă* „bucătar” < *готвач*. Evident, și neologismele romanice au parvenit prin mijlocirea limbii bulgare: *căburlet* s.n. „cabrioletă” < bg. dial. *кабролет*, *grândirop* s.n. „șifonier” < *гардероб*, *marmalat* s. „marmeladă” < *мармалад*, *minută* „minut” < *минута*. Filiera bulgară de acces a acestora se reflectă în accentul diferit față de română: *pijámă*, *televízor*, *tráctor* etc.

1.2.1.2. Ca modalitate frecventă de exercitare a influenței bulgare asupra graiurilor românești, menționăm *calcurile* semantice (Hristea 1968, 152–158), procedeu prin care idiomul minoritarilor români s-a îmbogățit din acest punct de vedere. Acestea sunt semnalate chiar de către autor: *bătem* vb. ind. prez. 1. pl. „vânăm”, după bg. *ЛОВЯ*; *bun* adv. „bine”, după bg. *добър*. *Lucră bun*; *dreptate* s.f. „drept, aprobare”, după bg. *право*: *Ne dă dreptate să stroim casa; ivește, se ~ vb. refl. ind. prez. 3 sg. „se prezintă”* după *явявам се*; *judecată* s.f. „tribunal” după *съд*: *S-a dus în judecată* [cu serviciul], *arhivar în Ocrăjnia săd* [= Tribunalul regional]; *poate* vb. intrans. impers. ind. prez. 3 sg. „se poate, este voie”, după bg. *може*; *scosei* vb. ind. pf. s. 1 sg., ~ *ișcoala* „terminai, absolvii școala” după *искарявам училището*; *strigă, mă ~ vb. refl. ind. prez. 3 sg. / pl. „mă cheamă, mă numesc”*: *Pe mine mă strigă Velizar*. *Calcurile de structură* (Hristea, *op. cit.*, 158–159), mai puțin numeroase, reflectă stadiul de bilingvism din zonă: *așa încolo* după *там нататък*: *Casa e podită cu blană, cu perdele, cu toc în ea, cu radio, televizie și așa încolo*; *cârpă de nas* după *кърпа за нос*, *în prezent* după *в момент*.

1.2.2. *Dezvoltările de sens*, ca elemente inovatoare, atestă evoluția graiului prin valorificarea resurselor proprii:

asculta vb. (refl.) „a se ajuta”: *Măgarii aștia, ne ascultam cu ei la treburi pingă casă*. Pe baza aceluiași semantism, în cadrul aceleiași familii lexicale, se explică deverbalul *ascultători* s.m. pl. „oameni de ajutor în gospodărie”: [Pentru nuntă] *adunam întâi ascultători și tăia porci, și tăia boi, și tăia vitele*. Verbul, fiind deja atestat, la nivelul dialectal al dacoromânei (Gl. Argeș), ar putea reprezenta aceeași inovație în arii diferite ale aceluiași idiom, ca expresie a unei tendințe comune; *căsăpie* s.f. „meseria de măcelar”: *Am lucrat în viața mea căsăpie și băcălie*; *cioante* adj. f. pl. [fig. despre articole de îmbrăcăminte] „scurte”: *Acușa să poartă altu fel, mai scurte, mai cioante* [fustele]; *ciumege* s.n. pl. 1. „pari, drugii”: *Dacă e tinăr [mortul], îl ia pe ciumege și-l duce la biserică* (Glosar s.v. *au*); 2. părți lemnoase care cad la bătutul cânepii cu maiul”: *O bătea [cânepa] babilii cu maili, îi fărâma ... ciumegile ce era înăuntru*”; *dos* „pădure”, evoluție firească, în linia semantismului etimologic „adăpost” al termenului: *Mă duc să tai lemne prin dos*; *jucării* s.f. pl. 1. „jocuri, distracții”: *Ne nărozeam, făceam jucării, ne veseleam*. 2. „broderie”: *Cămăși lungi până-n călcâie la femei, jos acolo niște alia, târtâr îi zicea, făcea jucării, floricele pe piept*; *leamne*, în variantă fonetică arhaică, a dezvoltat înțelesul „arbuști cu tulpina subțire și ramificată”: *A fost niscai curpinari de ăia, niște leamne dese ... și copilu cade-n leamnile-alea* (Glosar s.v. *curpinari*). Pe de o parte remarcăm situația paradoxală de inovație a unei baze formal arhaice, pe de altă parte, același proces în graiurile muntenești unde *lemne* semnifică „lăstari, coarde la vița de vie”; *mumână* s.f. „regina stupului de albine, matcă”, semantism atestat pentru Oltenia, ca o prelungire dincolo de Dunăre, ori ca inovație proprie pe fiecare mal în parte, reflex al aceleiași tendințe; *păsărel* s.m. „pui de găină”, semnificație în concordanță cu statutul de diminutiv al derivatului de la baza *pasăre* „găină” (v. DLR s.v. 3.): *Am tăiat un păsărel și, dupe ce l-am jumulit, făcui ienie*.

1.2.3. Creații lexicale noi, specifice graiurilor. Majoritatea acestora o constituie derivatele, compusele fiind inferioare numeric. Dintre formațiile apărute prin derivare, cele mai multe sunt denominative, reprezentând, din punctul de vedere al creării, două categorii diferite:

1.2.3.1. denominative prin derivare propriu-zisă: *araniște* s.f. „totalitatea mijloacelor de subzistență, hrană; activitatea necesară dobândirii acestora” < *ărană*, variantă fonetică pentru *hrană*: *Grea araniște o să ai, de n-ai vite*. Vitalitatea sufixului în zonă se explică prin influența limbii bulgare din care au fost împrumutate formații în *-iște*, după cum atestă glosarul: *bostăniște* s.f. „cultură de pepeni” < *бостанище*; *citaliște* s.f. „bibliotecă” (loc cu multe cărți pentru citit) < *читалище*; *igriște* s.f. „loc de joacă; teren sportiv” < *игрище*; *letiște* s.f. „aeroport” (= loc de unde zboară avioanele) < *летище*. Ca factor favorizant, în același sens, considerăm derivatele preexistente cu *-iște*, considerat „slab productiv în secolul al XVI-lea și al XVII-lea și neproductiv în secolul al XVIII-lea” (*Formarea*, 147), cu valoare colectivă, aici exprimând cantitatea mare a bazei: *desiște* s.f. „crâng, pădure cu multe *desišuri*”; *năsăpiște* s.f. „teren cu mult *nisip*”: În *năsăpiște să coace măru timpuriu*, ambele, calificate, regionalisme în DLR; *berechetos* adj. „îmbelșugat” < *berechet*: *a fost an berechetos*; *copoiar* s.m. (re)definește agentul după un element emblematic în exercitarea îndeletnicirii, aparent, restrângând sfera semantică a derivatului „vânător (care se servește de copoi)”; *iepurar* s.m. „vânător de ...; p. ext. „vânător”, derivat creat de la o bază, „element-țintă”, sau numai prin reîncărcare semantică a vechii formații omonime cu semnificația „câine de vânatoare pentru *ieपुरi*; copoi” (v. DA s.v. *ieपुरe*). Deverbalul sinonim, *iepurător* s.m. < *ieपुरi* (v. DA s.v. *ieपुरe*): *am avut de mic merac [= dorință] să mă fac iepurător*, atestă, într-un fel, uniformitatea vânatului ori prezența majoritară a animalului respectiv; *plodoros* adj. „rodnic, bogat”, analizabil prin *plod(uri)* „fructe”, împrumut din bulgară: *Să fie anul plodoros*;

1.2.3.2. denominative prin schimbare de sufix. Este vorba, majoritar, de formații noi, apărute prin uzurparea altora mai vechi, în partea sufixală: *căruțar* s.m. < *căruțaș*, cu mențiunea că derivatul din limba bulgară, de altfel de la o bază-împrumut din limba română (*каруцар* < *каруца*), l-a scos din uz pe cel românesc preexistent; *bandar* s.m. < *bandagiu* < *бандаджия* „lăutar”; *dovleciori* „dovlecei”: *Punem dovleciori la mâncare, îi tocăm* (modificarea s-ar putea explica prin atracția derivatului primar, *castraveciori*, din același domeniu de referință); *drugăluță* s.f. „știulete pipernicit” < *drugălău* s.m. „știulete de dimensiune mare”, opoziția semantică fiind conferită de formant; *gheorghiuță* s.f. „dalie” < *gheorghină*; *înțelegiune* s.f. < *înțelegere*: *Avem între noi înțelegiune frățească, suntem un sânge*; *mijlocean* adj. < *mijlociu*: *A dat la fratili ăl mijlocean*; *ploitoare* adj. f., probabil, de la *ploioasă*, ori chiar de la verbul *ploia*, cu multiple atestări în zonă (*Când nu ploia, ne adunam pe malale* [prin mahalale] – Budiș, *Comunitatea românească*, 265): *Avurăm o vreme ploitoare*. Rațiunea schimbării derivatului stă în calitatea

deverbală a acestuia, care conferă caracter intensiv calificativului astfel creat, mult mai sugestiv decât denotativul sinonim, *plioasă*. Glosarea celor două formații, prin părți de vorbire corespunzătoare bazelor, sugerează deosebiri de intensitate, imprimare de afix: *plioasă* „cu ploi multe”; *ploitoare* „(în) care plouă întruna”; *potârneale* s.f. pl. presupune refacerea singularului *potârniche*, prin etapa *potârnică*, prezentă în Glosar (v. DLR, MDA s.v. *potârniche*), necesară analogiei cu *rândunică* / *rândunea*, pl. *rândunele*, pentru completarea verigii lipsă: *potârnică* / *potârnea*, pl. *potârneale*; *slăbcean* adj., explicabil, poate, prin suprasuffixare, sincopă și acomodare: *slăbuț* + *-ean* [fig., despre pământ] „slab, neroditor”; pentru *vidroi* s.m. „masculul vidrei”, DLR înregistrează exclusiv *vidroaie* s.f., cunoscut în Banat. Se pune problema bazei de la care provine derivatul în *-oi*, existând și posibilitatea creării regresivului corespunzător. Cert este că *vidroi* nu a fost atestat până în prezent;

1.2.3.3. Formațiile suprasufixate, ca domeniu de referință, aparțin, majoritar, toponimiei sau sferelor adiacente cu aceasta: *sățenească* adj. f. < *săteană* + suf. *-ească*: (*casă* ~); *păscărani* „nume de locuitori din Vârf, pescari ca ocupație”, probabil derivat de la baza învechită *pascar* (v. DLR s.v. *pescar*); *vârfenesc* „din satul Vârf”. Dintre exemplele citate, *păscărani* reflectă sistemul de derivare pentru nume de locuitori, pe baza afixului *-(e)an*, *-(e)ană*; *vârfenesc* reproduce modelul analogic *câmpenesc*, ca și *sățenesc*, de altfel, în loc de *sățesc*. În restul situațiilor, cumulum de sufixe conferă o anumită hipertrofie semantică derivatelor astfel create: *căsciorică* s.f. „locuință mai mică decât *căscioara*”; *văruichiță* s.f., prin suprasuffixare, poate exprima o gradualizare a sentimentelor, constituind un derivat cu valoare afectivă (Pușcariu 1937, 310), ca și *cămășuiță* s.f. „obiect de îmbrăcăminte pentru sugar, nu neapărat, mai mic decât *cămășuia* (v. DA s.v. *cămașă*), ci mai încărcat de afecțiune pentru purtătorul acesteia. În același sens, ilustrativ este *rupturos* adj., glosat „zdrențaros”, pentru că exprimă „o mulțime de *rupturi*”, în cazul hainelor aceleiași persoane, ceea ce îl deosebește valoric de termenul-bază, net inferior ca expresivitate;

1.2.3.4. derivate verbale: *mănuie*, *se* ~ vb. refl. ind. prez. 3 sg. < *mană* sau < *măna*: *Via dacă o legi întâi* [înainte de stropit] ... *să mănuie* vasazică; *mărețească*, *să se* ~ vb. refl. ind. prez. 3 sg. „să se fălească” < *măreț*: *Tot natu făcea așa să aibă am* [= ham] *frumos, frâu frumos și căruță frumoasă, nali să se mărețească o țără* (Glosar s.v. *nali*);

1.2.3.5. Dintre derivatele cu prefix, menționăm derivatele cu *în-*. Acestea atrag atenția ca număr, amintind de graiurile muntenești (Mărgărit, *Vocabular*, 183–191). Multiplele posibilități de creare pe baza lui *în-* explică prezența lor numeroasă:

– conversiunea unor construcții prepoziționale în baze derivate: *în peșit*, *a merge* ~ ~ > *împeși* > *împeșitor*: *Mâna împeșitori* *acasă pe tătâni și pe mumâni*; *în plimbare*, *a merge* ~ ~ > *împlimba*: *Ne-am împlimbat* *cu faitonu*; *în drugi* [= știuleți], *a fi* ~ ~ > *îndrug* (poate și după *înspica*): *Porumbul leagă, îi iese mătasea și*

pornește de **îndrugește**; fel s.n., pl. *feluri*, în multe ~ „în multe culori” > *înfelura*: *Am purtat zăvelcă...*, *cu cotitură mare înfelurată*. Dacă în toate construcțiile citate, prepoziția precedă numele, există și situații în care aceasta ocupă locul secund, rezultatul fiind același: *în haine, a se primeni ~ ~ curate > împrimeni; a se culca în ... > înculca: Pân cânipă să-mplimba / Înculcată mi-o vedea; a se furișa în > înfurișa; De mă-sa să-nfurișa; a găuri în > îngăuri ș.a.*;

– conversiunea unei însușiri ori stări în bază derivativă, pentru a exprima dobândirea acesteia: *setos, a fi ~ > însetoșă: Sânt sătos, m-am însătoșat; surd, a fi ~ > însurzi (cf. asurzi): Am început să însurzesc*. Cât privește *împrimăvara*, analizabil prin expr. *a intra în primăvară*, se cuvine să subliniem raritatea derivatului, căruia în româna standard îi corespunde *desprimăvara*, de altfel discutabil sub aspect semantic (Mărgărit, ISE, 73–78), atestat și la românii timoceni (v. Glosar s.v.);

– formații verbale explicabile prin analogie: *învârtoșa* după *îngroșa: Mămăliga o mesteci așa-n căldare, o mesteci până să-nvârtoșează; înțepeni* după *întări* [fig. d. pui „a deveni țapeni «rezistenți, tari»”: *Puii de rață, după ce se înțepenesc, încep să mănânce*;

– de asemenea, menționăm derivatele cu *ne-*, interesante și pentru că reprezintă cuvinte noi, cu un semantism special, de anulare a bazei: *necruceat* s.m. „cel fără de cruce, drac”, poate o refacere prin etimologie populară, după *necurat; neiute* adj. (fără să putem preciza dacă este o formație ad-hoc): *Spălăm ardeiu, punem și de-al iute și de-al neiute* (s.v. *al, a*). În ultimul caz citat, semnalăm instituirea opoziției, în cadrul aceleiași familii lexicale, prin intermediul formantului care anulează calitatea bazei; *neștire* s.f. „leșin”: *a căzut în neștire. Năiurea* adv. ridică probleme ca fals derivat cu *ne-*, deoarece aportul formantului este nul: *vorbește neiurea*. În acest caz este vorba de construcția prepozițională *în aiurea*, sudată și redimensionată prin afereză.

1.2.3.6. *Compusele* au apărut, majoritar, prin alăturare: *cârpaci de ghetе „cizmar”; cuțit de ras „brici”; doina de plecare „cântec de jale la înmormântare”; fărmat la minte* [fig.] „idiot, nebun”; *osul șeliului „șira spinării”; sticle de ochi „ochelari*”. Caracterul lor particular rezidă în semantismul componentelor, *cârpi* „a confecționa, a coase” fără nuanță peiorativă; în transparența lexicală deplină a structurilor: *cuțit de ras, sticle de ochi*; în cuprinderea unor termeni refăcuți formal și semantic: *șeliu* „spate, spinare” ori convergenți semantic: *doina de plecare* (*doină* „cântec de jale” + *plecare* „ieșire din viață”). Hipertrofia semantică a ultimului compus este confirmată de texte: *Și după ce popa pleacă, întră lăutarii și-i cântă doina de plecare. Domnule, doina de plecare este, znace, așa dă grea, că nu poți să țâi, poate să ai zece inimi ca să nu plângi!*

2. Elemente lexicale comune cu anumite arii dialectale ale dacoromânei.

Dacă în timp, elementele de vocabular se pot ordona în straturi așa cum am prezentat câteva, spațial ele se organizează în funcție de posibilitatea de afiliere la o arie sau alta a dacoromânei, pe baza elementelor comune:

– cu Muntenia: *alatră* vb. ind. prez. 3 sg. / 3 pl.: *Căinele alatră* (v. DGS s.v. *lătra*; *căpistere* s.f. „covată, copaie în care se cerne făina și se face pâinea” (v. DGS s.v.); *dadă* s.f. „soră mai mare” (v. Gl. Munt., DGS s.v.); prin *semantism*: *boboci* s.m. pl. „flori (naturale)”; *drege* vb. „a pregăti mortul, în mod special, pentru a nu deveni strigoi”; *grăunte* s.m., ~ *de usturoi* „cățel de usturoi”; *neam* adv. negativ „nimic”; prin *afonizarea* laringalei [h]: *indec* s.n. < *hindechi* „șanț”; *irean* s.m. < *hirean* (varianta locală cu anaptixă a primitivului); *oață* adj. f.; *mala* s.f. < *mahala*; *odini* vb.; *oră* s.f. < *horă*; *orcăni* vb. < *horcăni*; *par* s.n. < *pahar*; *păruță* s.n. pl. < *păhăruțe* (pentru toate cazurile, v. DGS s.v.). Amploarea fenomenului se poate aprecia prin supunerea împrumuturilor bulgărești la același tratament: *lebar* s.m. „brutar” < *хлеббар*; *rănenică* s.f. „doică” < *храненика*; prin *accidente fonetice*: aferează – vocala [a]: (*a*)*iropplan* s.m.; (*a*)*lergătoare* s.f.; vocala [e]: (*e*)*letrică* adj. f., (*e*)*noră* s.f.; anaptixă: (*h*)*irean* s.m., *mireană* s.f., *ur(u)loaie* s.f. „horn (la mașina de gătit)”; metateză: *bătârnă* adj. f., *cârbit* < *crâbit* s.n., prin depalatalizare < *chibrit*, *lacră* s.f. < *raclă*, *lecre* s.n. < *recăl*;

– cu Banatul: prin *regionalisme* proprii provinciei, ca împrumuturi din sârbă sau germană ori derivate interne: *dugaie* s.f. „prăvălie” < sb. *doganja*, *bugărește* adv. „bulgărește” < sb. *bugariki*, *lală* s.f. „lalea” < sb. *lala*, *grăclean* s.n. „gât” < sb. *grkljan*; *teme* s.f. „creștetul capului” < sb. *teme*. Unele dintre acestea sunt comune Banatului și Transilvaniei: *avlie* s.f. „curte” < sb. *avlija*, bg. *авлия*, *bocluc* s.n. „gunoi” < tc. *bokluk*, prin medierea sârbei; *greoaie* adj. f. „gravidă” < *grea*; *imoșeală* s.f. „murdărie” < *imoși*; *maltăr* s.n. „mortar” < germ. *Malter*; *măltări* vb. „a tencui” < *maltăr*; *pescuț* s.m. „peștișor” < *pește*; *tișlăr* s.m. „tâmplar” < germ. *Tischler*. Altele au curs exclusiv în Transilvania: *ferdelă* s.f. „măsură de capacitate pentru cereale” (săș. *fyrdel*); *firiz* s.n. „ferăstrău” < magh. *fűrész*, *pară* s.f. „sarma”: *Mâncăm varză cu carne sau mâncăm pere* (v. DLR s.v.), compusele *dingă* „de lângă”, *pingă* „pe lângă”, pe baza aceleiași prepoziții, *lângă*; *șoldorane* s.n. pl. „oase mari de porc”;

– pentru Banat și Oltenia: *covii* s.n. „zăvoi” (cf. DA s.v.); *golumb* s.m. „porumbel” (v. DA s.v.); *mișei* s.m. pl. „știuleți piperniciți”; *puichiță* dim. de la *puică*;

3. Glosarul recent publicat, reflectă starea actuală, sub aspectul vocabularului, a graiului românesc din Valea Timocului. Puternic asaltat de limba oficială, graiul s-a menținut și supraviețuiește pentru că nativii de limbă română, în principal, generația vârstnică, dar și cea medie, au vorbit neîntrerupt idiomul matern, ca unic mijloc de comunicare (*Baba mea știa curat românește, nu știa să vorbească bulgărește. Ei s-au pomenit sama cu rumânește. Ei spuneau că sânt bulgari. De ce sânt bulgari nu știu, că nu știau bulgărește. S-au dus prin Varna, tot Sofia, fără să știe o vorbă bulgărește, cum a umblat și cum s-a-ndreptat, nu știu!* (Valea Dunării, 281).

Vitalitatea graiului se poate aprecia după capacitatea acestuia de a absorbi împrumuturile din bulgară, adaptându-le la sistemul propriu (parcurerea glosarului arată că nu se întâlnesc cazuri de neadaptare). Dacă pentru nume nu se întâmpină

dificultăți în transpunerea acestora în limba română (*crușcă* „bec” < *крушка*, *dispanser* < *диспансер*, *domachin* „stăpânul casei” < *домакин*, *ghimnazie* „gimnaziu” < *гимназия*, *grăjdan* „orașan” < *гражданин*, *ocrăg* „județ” < *окръг*, *panair* „târg”, *reis* „autobuz”, *spalnă* „dormitor” < *спалня*, *tuflec* „saltea” < *тюфлек*, *zaitin* „ulei” < *зайтин*), verbele necesită adaptarea la sistemul morfologic al graiului. Crearea paradigmei în limba română, în cazul acestora, atestă vigoarea idiomului vorbit de minoritari: *ispolzăm, să* ~ conj. prez. 1 pl. „să folosim” < *използувам*, *obesnești, să* ~ conj. prez. 2 sg. „să explici” < *обесня*, *obicesc* ind. prez. 3 pl. „preferă, le place” < *обичам*, *operit, sănt* ~ ind. prez. 1 sg. „operat”, *sunt* ~ < *оперирам*, *osvobodit, a* ~ ind. pf. c. 3 sg. „a eliberat” < *освободя*, *prețânești* ind. prez. 2 sg. „evaluezi” < *преценя*, *razreșește, se* ~ vb. ind. prez. 3 sg. „se permite” < *разреша*. În aceeași categorie integrăm și calcurile, atestând capacitatea vorbitorilor de a găsi corespondente pentru cuvintele ori expresiile bulgărești, echivalându-le, fapt explicabil prin gradul avansat de bilingvism. În afara acestor modalități exterioare, graiurile românești au inovat pe baza resurselor proprii. Derivarea, și în mai mică măsură, compunerea, satisfac necesarul de termeni. Schimbarea de sufix, ca procedeu de remodelare a unora dintre termeni, probează vitalitatea, dinamica graiului, evidentă, de altfel, și în cazul frecventelor accidente fonetice în care sunt atrase și împrumuturile din bulgară (cf. *arioplan*, neologism preluat din limba de stat). Vocabularul românilor timoceni din Bulgaria atestă filiații de necontestat cu diverse varietăți teritoriale ale dacoromânei. Poziționate geografic într-un spațiu de confluență a românilor (în istorie), ocazionată de deplasările oierilor ardeleni prin culoarul Banatului, de relațiile susținute cu populația românească de pe celălalt mal al Dunării, etnicii români timoceni și-au diversificat lexicul în timp, absorbind elemente specifice graiurilor vestice, nordice, sudice, dar și numeroase împrumuturi bulgare.

Identificarea elementelor „continue” din Muntenia, în sensul atestării lor de ambele părți ale Dunării, dovedește statutul acestor graiuri de „prelungiri” ale subdiviziunilor teritoriale dacoromâne sudice.

ABREVIERI

- AFLR = *Arhiva fonogramică a limbii române* a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”.
- Bărbuț, *Dicț. olt.* = Dorina Bărbuț, *Dicționar de grai oltenesc*, Craiova, 1990.
- Budiș, *Comunitatea* = Monica Budiș, *Comunitatea românească de pe Valea Timocului*, București, Editura Militară, 2001.
- Cosniceanu, *Nume* = Maria Cosniceanu, *Nume de familie* (din perspectivă istorică) [vol.] I, 2000, II, 2010, Chișinău, [Editura] „Pontos”.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.
- DGS = *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, coordonator: Maria Marin. Volumul I, Literele A–C. Volumul II, Literele D–O. Volumul III. Literele P–Z. București, Editura Academiei, 2009, 2010, 2011.

- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, București, 1965 și urm.
- Formarea* = *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, coordonator Magdalena Popescu-Marin. Colectivul de elaborare: Eugenia Contraș, Cristina Gherman, Finuța Asan, Rodica Ocheșeanu, Magdalena Popescu-Marin, 2007.
- Gl. Argeș = D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, 1967.
- Gl. Munt. = *Glosar dialectal. Muntenia*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, București 1999.
- Gl. Olt. = *Glosar dialectal Oltenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu și Magdalena Vulpe, 1967.
- Hristea 1968 = Theodor Hristea, *Probleme de etimologie*. Studii. Articole. Note.
- Mărgărit, ISE = Iulia Mărgărit, *Ipoteze și sugestii etimologice. Note și articole* ETYMOLOGICA 18, 2005.
- Mărgărit, CES = Iulia Mărgărit, *Comentarii etimologice și semantice*, ETYMOLOGICA 27, 2007.
- Mărgărit, *Vocabular* = Iulia Mărgărit – *Vocabularul graiurilor dacoromâne sudice*, 2009.
- MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”; *Micul Dicționar Academic*, vol. I, Literele A–C, 2001; vol. II, Literele D–H, 2002; vol. III, Literele I–Pr, 2003; vol. IV, Literele Pr–Z, 2003, București, UE.
- Nestorescu, *Glosar* = V. Nestorescu, *Românii timoceni. Glosar dialectal*, București, Editura Academiei Române, 2011.
- Pascu, *Sufixe* = Dr. G. Pascu, *Sufixele românești*, Editura Academiei Române, București, 1916.
- Pușcariu 1937 = Sextil Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj. București.
- Todoran 1956 = Romulus Todoran, *Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne*, LR, V, nr. 2, p. 38–50.
- Sala 1997 = Marius Sala, *Limbi în contact*.
- Valea Dunării = Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român, *Românii din Bulgaria*. Volumul I, *Timoc*, de Emil Țârcomnicu, Ionuț Semuc, Lucian David, Adelina Dogaru, Cristina Mihală, București, Editura Etnologică, 2010; volumul II, *Valea Dunării*, de Emil Țârcomnicu, Lucian David, Ionuț Semuc, Cristina Mihală, Armand Guță, București, Editura Etnologică, 2011.

QUELQUES OBSERVATIONS SUR LE VOCABULAIRE
DES ROUMAINS DE TIMOC (BULGARIE)

(Résumé)

En s'appuyant sur le volume récemment paru *Românii timoceni din Bulgaria. Glosar dialectal*, de Virgil Nestorescu, le travail analyse le lexique dialectal des ethniques roumains sous l'aspect stratifié de vieux éléments hérités, de nouveaux éléments, des créations internes, ou des emprunts, en soulignant les particularités respectives. Par conséquent, les parlers roumains de la région présentent une physionomie tout à fait particulière déterminée par leur propre évolution, et en même temps par l'appartenance au tronc commun du Roumain.

Cuvinte-cheie: derivate, diacronie, inovație, semantism etimologic, sincronie.

Mots-cléf: dérivés, diachronie, innovation, sémantisme ethymologique, synchronie.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*